

El plantejament urbanístic i defensiu del poblat de la Moleta del Remei (Alcanar, Montsià) durant el primer ferro¹

La Moleta del Remei (Alcanar, Montsià) ha estat durant molts anys un referent pel que fa a l'estudi dels plantejaments defensius i urbanístics dels poblats ibèrics catalans. En aquest treball defensem que, tot i que gran part de les estructures fonamentals del jaciment segueixen en funcionament durant el període ibèric, el plantejament general de l'assentament correspon en realitat a la primera edat del Ferro. També presentem els resultats de l'estudi dels diversos trams de muralla i de les restes documentades durant les darreres campanyes d'excavació, dades que demostren que des de bon principi aquest poblat ocupà una superfície significativament més gran que la que fins al moment coneixíem.

Paraules clau: Primera edat del Ferro, Terres del Sénia, Sistema defensiu, Poblat d'espai central, Comerç fenici, Protohistòria

Introducció

El poblat de la Moleta del Remei (Alcanar, Montsià) és conegut sobretot en funció de la seva ocupació al llarg de diversos moments del període ibèric. De fet, aquest jaciment va esdevenir en el seu moment una

1. Aquest treball s'emmarca en el projecte de recerca del GRAP (Grup de Recerques en Arqueologia Protohistòrica. Universitat de Barcelona) "La primera edat del Ferro i el procés d'iberització en el curs baix dels rius Ebre i Sénia. Projecte combinat d'arqueologia i restauració. Segles VIII-V aC", finançat pel Ministeri d'Educació i Ciència (Referència HUM2004-03121/HIST) i pels fons FEDER de la Unió Europea.

Since so many years from now *La Moleta del Remei* (Alcanar, Montsià, south of Catalonia) has been a referent for the study of Catalan Iberian settlements defensive and urban planning. In this work we defend general settlement planning has to be dated at First Iron Age. We present also the conclusions of the study of the wall and the archaeological remains found during the last excavation works, which prove from the beginning the surface occupied by this settlement was larger than we thought.

Key words: First Iron Age, Sénia river lands, defensive system, central space settlement, Phoenician trade, Proto-history

referència clau en relació al coneixement dels poblats ibèrics de l'àrea catalana, i més específicament del tram baix del riu Ebre. El seu format general de poblat tancat d'espai central va permetre establir un lligam directe entre el plantejament urbanístic de bona part dels poblats ibèrics del nord-est de la península Ibèrica i el concepte original del mateix, present ja en les terres del Segre durant el Bronze final.

Després de la realització de tretze campanyes d'excavació entre 1985 i 1997 es disposa d'un volum de dades certament considerable. Durant els darrers anys hem pogut estudiar amb profunditat, en el marc de la realització de la nostra tesi doctoral, les

informacions corresponents al traçat defensiu i al plantejament urbanístic del poblat, molt especialment aquelles procedents de les darrers campanyes d'excavació, que tot i que havien estat presentades de forma general (Gracia, Munilla, Garcia i Rubert, 2000a), en part restaven encara inèdites³. El present treball planteja en gran mesura una revisió del plantejament conegut fins al moment. Sense entrar a valorar amb profunditat el plantejament arquitectònic i urbanístic de la Moleta durant les fases ibèriques, proposem una nova lectura de les dades disponibles pel que fa als primers moments d'ocupació del jaciment. Podrem observar com el plantejament d'espai central del poblat és definit en els seus conceptes generals ja des del primer moment d'ocupació, durant la primera edat del Ferro, moment en el que, a més, el jaciment disposa d'una superfície d'ocupació significativament més gran del que fins ara coneixíem.

Història de les actuacions al jaciment

Els primers treballs d'excavació a la Moleta es remunten a l'any 1961, quan el Museu Arqueològic de Barcelona, depenent de la Diputació de Barcelona, accepta la proposta d'E. Ripoll de dur endavant tasques d'excavació al jaciment. L'actuació del Museu Arqueològic fou, però, puntual, aïllada i mancada de continuïtat, perllongant-se tan sols durant una única campanya, l'any 1961 (Gracia, Munilla, Pallarès, 1988, 9). Els resultats d'aquells treballs mai no foren publicats en extensió, tret d'una planimetria i una breu notícia (Pericot, 1962, 288).

La recerca arqueològica ja no tornarà a interessar-se de nou en el jaciment fins a mitjans dels anys vuitanta del segle passat. És llavors, l'any 1985 i sota la direcció inicial de R. Pallarès, F. Gracia i G. Munilla, quan la Universitat de Barcelona empen la continuïtat dels treballs d'excavació. Aquestes tasques de la UB es perllongaran ininterrompudament fins l'any 1997, completant-se un total de tretze campanyes d'excavació. Durant tot aquest període van excavar-se o re-excavar-se un total de 66 espais, entre àmbits, zones de pas i estructures defensives. Tot i que actualment és un jaciment musealitzat i adequat a la visita (Gracia, Munilla, Garcia i Rubert, 2000b; 2002c), i malgrat la intensitat dels treballs que s'hi han dut a terme al llarg de tots aquests anys, la riquesa arqueològica de la Moleta no ha estat exhaurida del tot ja que es va optar finalment per mantenir una extensa àrea de reserva arqueològica.

2. Arqueòleg. GRAP (Grup de Recerques en Arqueologia Protohistòrica. Universitat de Barcelona). Professor del Graduat Superior en Arqueologia de la Universitat de Barcelona. Departament de Prehistòria. C/ Baldiri i Reixac, s/n, 08028 Barcelona. E-mail: dgarcia@uoc.edu

3. Volem agrair molt especialment les facilitats que el Dr. F. Gracia, director de les diverses campanyes d'excavació al jaciment, ens ha proporcionat en tot moment per tal de tenir accés a aquestes dades i poder dur a terme, en el marc de la nostra tesi doctoral, l'estudi aprofundit de la primera fase d'ocupació de la Moleta del Remei, una part del qual presentem en aquest treball.

Emplaçament i entorn

El turó de la Moleta, de 208 m s.n.m.⁴ i al damunt del qual s'hi troba situat el poblat homònim, es localitza a Alcanar, en els estreps meridionals de la serra de Montsià (fig. 1). És una muntanya de no gaire alçada i ampla base, la qual dóna l'aparença de restar aïllada de l'entorn en funció sobretot del fort contrast que provoca la proximitat de les terres baixes costaneres, a les quals s'obre pel cantó est i parcialment també pel sud. Amb tot, aquesta és una impressió més aparent que real, ja que per la resta de vessants la muntanya es manté unida a la serra de Montsià (de la qual en forma part) a partir d'unes cotes situades al voltant de tan sols uns 180 m s.n.m. Certament, el tram superior del turó, a partir d'aquesta cota, presenta uns pendents relativament abruptes que li confereixen les mínimes condicions exigibles des del punt de vista defensiu, però amb tot també cal remarcar el fet que l'alçada sobre l'entorn immediat és, en aquests vessants nord, sud i oest, de tan sols 20 metres. El cim del turó, de forma pseudovalada, és força pla i ample⁵, la qual cosa va permetre plantejar des de bon principi un assentament de grans dimensions (2800 m²) sense la necessitat d'haver de salvar grans desnivells.

La visibilitat sobre l'entorn és excel·lent des de pràcticament tots els punts de vista. La visió és especialment nítida en relació a les planes baixes costaneres immediates, terres excel·lents des del punt de vista agrícola i les quals trobem situades tant a l'est com al sud del jaciment. És també especialment interessant la perspectiva sobre la línia de costa. Aquesta es divisa perfectament des de la punta de Benifallim, al nord-est, i fins a Peníscola i la serra d'Irta pel sud, és a dir, un total de poc més de 25 km. Al nord-est, des de Moleta és té una bona visió de la desembocadura dels diversos barrancs (barranc dels Castellans, barranc de Libori, barranc de Sant Jaume, barranc Fondo, barranc de la Roca Roja) que defineixen els estreps meridionals de la serra de Montsià. En un d'aquests estreps, i davant per davant de la Moleta en aquesta mateixa perspectiva, es divisa a la perfecció el jaciment canareu de Sant Jaume (amb una datació de primer Ferro). La perspectiva estrictament septentrional té una única referència visual, el cim de la Cogula, que amb els seus 406 m s.n.m. s'alça davant, per davant, ben esvelta, esdevenint per altra banda una autèntica pantalla orogràfica que impossibilita contemplar la foia d'Ulldecona. Al cim de la Cogula es troba situat el jaciment homònim, datat igualment durant la primera edat del Ferro. La foia d'Ulldecona tampoc és visible des de la Moleta si mirem cap a l'oest, tapada com està pels estreps més extrems de la serra del Montsià. Per aquest cantó, però, es té un control visual directe d'una via natural de comunicació

4. 100 m d'alçada relativa sobre l'entorn immediat en el punt de màxima diferència, representat per les terres baixes costaneres.

5. Les característiques del turó, no excessivament alt, ample i pseudocircular en la seva base i amb un cim força pla, són precisament les que justifiquen la denominació tradicional de moleta (mola petita).

entre l'interior i la costa, i, més concretament, del camí que s'inicia a l'extrem sud de la foia, a l'alçada del Castell d'Ulldecona, i s'introdueix al territori costaner definit per les terres situades entre el curs baix del riu Sénia i l'extrem sud de la serra de Montsià. Aquest camí, que representa de fet el darrer tram de la ruta que ressegueix tot el curs del Sénia, accedeix a aquest territori costaner, voltat pel nord i per l'est per petites serretes, pel pas de Valldepins, una petita vall interior que travessa aquesta petita paret orogràfica situada a ponent gràcies al fet que la seva alçada no excedeix dels 150 m s.n.m. Per últim, cap al sud, des de la Moleta, es contempla la sortida final d'aquest camí de Valldepins a les terres baixes costaneres, i tot i que es pot contemplar també perfectament la plana de Vinaròs-Benicarló, curiosament les terres situades immediatament a banda i banda del Sénia no es veuen (la vila d'Alcanar, per exemple, no es veu) ja que queden tapades per una petita serreta paral·lela al riu i que limita pel sud l'esmentat camí de Valldepins.

Les primeres fases d'ocupació del jaciment

El poblat fou ocupat durant diverses etapes entre els segles VII i II aC. La Moleta del Remei és però, per damunt de tot, un gran poblat de la primera edat del Ferro. Això no treu que, evidentment i com és ben sabut, amb posterioritat a aquest període es documenta a la Moleta una ocupació ibèrica de llarga durada i força entitat, que en gran mesura utilitza i reinterpreta les estructures principals del poblat original (fig. 4). Independentment de l'entitat real d'aquest període ibèric del jaciment⁶, però, el gran moment del poblat es produeix indubtablement en un moment situat entre mitjans del segle VII i principis del segle VI aC.

En els cercles científics s'hi ha assentat des de fa ja poc més d'una vintena d'anys una imatge molt marcada de l'assentament. Aquesta imatge consisteix bàsicament, pel que fa al seu aspecte físic i a la seva cronologia, en un poblat essencialment d'època ibèrica tot i que amb un moment inicial datat durant el primer Ferro. Un poblat de planta ovalada o pseudovalada, completament delimitat per una muralla que encercla un conjunt de 41 àmbits o espais, la majoria dels quals fan servir com a mur de fons el propi mur defensiu. En aquest esquema general destacava amb molta

força, a més, la presència dels tres edificis singulars (ES1, ES2 i ES3). En darrer terme, no cal dir-ho, el fet de tractar-se d'un dels pocs poblats ibèrics excavats pràcticament en la seva totalitat el va convertir en el seu moment en un autèntic paradigma de la cultura Ibèrica pel que fa a la seva expressió del nord-est peninsular, sobretot pel que ateny a les disposicions urbanística i defensiva.

Aquesta perspectiva es veu avui en dia completada i lleument revisada en funció de l'estudi de les noves dades disponibles. Efectivament, els treballs de les darreres campanyes d'excavació van treure a la llum un conjunt d'estructures l'estudi de les quals, complementat amb una revalorització dels materials mobles corresponents als primers moments d'ocupació de l'assentament, permet precisar força el plantejament urbanístic general de l'assentament en el moment en que fou edificat. En general s'observa, pel que fa a les estructures arquitectòniques d'aquesta primera fase, que les reformes posterior d'època ibèrica havien dificultat extraordinàriament fins al moment la realització d'una lectura crono-cultural prou acurada.

La Moleta del Remei és dissenyada, planificada i erigida en allò que estructuralment és essencial en el jaciment durant la primera edat del Ferro. Des de bon principi es planteja, com veurem més endavant, la construcció d'un gran assentament d'aproximadament 2800 m², amb un format general de poblat tancat d'espai central envoltat per una potent muralla (fig. 2). Tots els àmbits excavats presenten paviments i estructures associades (corresponents al primer moment d'ocupació) en els quals hi trobem el repertori mobiliari habitual dels assentaments costaners del primer Ferro al nord-est peninsular: una presència majoritària de vasos ceràmics fets a mà tipològicament emmarcables en la tradició terrissaire pròpia dels Camps d'Urnes del Ferro (vasos de perfil en essa, plats de peu alt, vasos globulars amb peu anular, tasses, etc., ornats sovint amb cordons digitats aplicats, i mugrons) complementada amb un lot de materials fenicis occidentals arcaics, essencialment àmfores tipus Ramon T.10.1.2.1, *pithoi*, vasos tipus *Cruz del Negro* i morters-trípodes (Gracia, Munilla, 1993). En virtut de les característiques d'aquest conjunt ceràmic (especialment la cronologia tradicionalment atorgada a les àmfores fenícies arcaïques occidentals del tipus T.10.1.2.1, la presència exclusivament residual de la ceràmica acanalada, i la inexistència en aquesta primera fase d'ocupació tant de ceràmica ibèrica com de produccions de l'àmbit hel·lènic) i de les cronologies atorgades a d'altres assentaments relativament propers com ara les diverses fases de Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre) (Sanmartí *et alii*, 2000), Sant Jaume (Alcanar, Montsià) (Garcia i Rubert, 2003) (Garcia i Rubert, Gracia, Moreno, 2003) o Aldovesta (Benifallet, Baix Ebre) (Asensio *et alii*, 1994-96) (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1991), entre d'altres, cal emmarcar aquesta ocupació *grosso modo* entre mitjans del segle VII aC i principis del VI aC.

Disposem de prou indicis, en funció de la seqüència estratigràfica específica dels diversos àmbits excavats, que en la majoria de casos ha proporcionat un nivell de cendres que cobreix i amortitza els paviments de la primera fase, com per a poder afirmar que la Moleta

6. Determinar avui en dia l'entitat real de l'ocupació ibèrica de la Moleta del Remei és un objectiu extraordinàriament complex i difícil. Bona part de les estructures d'època ibèrica del jaciment, i també evidentment la major part dels nivells estratigràfics corresponents, han desaparegut. Les intenses reformes de condicionament agrícola de la finca, amb moviments continuats de terres i construcció de marges de pagès, així com l'ús intens i sistemàtic de l'arada amb posterioritat, van arrasar una gran part de les evidències del període ibèric, preservant-se en un millor estat aquelles altres restes situades a una major profunditat, és a dir, les corresponents a la primera edat del Ferro. Tot i que, com dèiem, resulta molt difícil valorar, en funció d'aquestes dificultats, l'entitat real de l'ocupació ibèrica, dona fe de la llarga durada d'aquesta ocupació i de la seva projecció socio-econòmica el gran nombre de fragments de ceràmica ibèrica recuperats.

del Remei va experimentar en un moment determinat, al voltant possiblement del 600 aC, un incendi pràcticament general. Després de l'incendi i la destrucció el poblat restarà, a més, abandonat, no produint-se una reocupació immediata. El seu aspecte seria, amb posterioritat al desastre, el d'un poblat cremat, destruït, però no arrasat del tot des del punt de vista estructural o arquitectònic. Tot i ser cremat, destruït i abandonat, gran part de les estructures de Moleta, i de manera més específica el conjunt de la seva muralla, seguirà dempeus. Moleta no serà tan sols, pel que fa al conjunt de la zona estudiada i els seus pobladors, amb posterioritat al gran desastre, un simple record del passat; les seves runes, tot i cobertes sens dubte amb una densa verdissa, continuaran sent ben visibles, i per tant continuaran presents tant en l'imaginari col·lectiu com en la realitat quotidiana dels eventuals pobladors d'aquestes terres.

Probablement això explica, al menys en part, la reocupació que es produirà posteriorment. La nova ocupació, sens dubte plenament emmarcable ja en els canons propis de la Cultura Ibèrica pel que fa al registre dels materials mobles, reinterpretarà l'assentament: els nous ocupants aprofitaran alguns dels murs, evidentment aquells que els són útils per al nou plantejament; aquells altres que no entraven dins d'aquest esquema foren enderrocats pràcticament del tot, i a més subdividiran sovint els antics grans àmbits (fig. 4 i 10). En definitiva, aquestes nous habitants edificaran de fet, en gran mesura, un nou poblat, al damunt d'un altre anterior que havia estat incendiat i abandonat temps enrera, tot i que per a construir el nou assentament aprofitaran bona part de l'esquelet del vell. Aquesta dinàmica de reocupació i reaprofitament d'antigues estructures arquitectòniques s'ha detectat de manera molt similar en molts altres assentaments de l'àrea ibèrica, com ara per exemple al Castellet de Bernabé (Llúria, Camp de Túria), poblat on es documenta una reocupació, durant els darrers moments del segle III aC, de les velles estructures edificades durant el segle IV aC que havien estat destruïdes, precisament, com a conseqüència d'un incendi (Guerin, 1999, 86).

En realitat, actualment al poblat hi resten un nombre relativament petit d'evidències estructurals que sobre les quals puguem afirmar amb rotunditat que foren edificades durant el període ibèric, sobretot a causa de l'elevat grau de destrucció provocat pels fenòmens postdeposicionals i a que en gran mesura durant aquest segon període es reutilitzen els límits estructurals dels diversos àmbits del primer moment d'ocupació. Sobretot es constata la preservació d'estructures que cal considerar pròpies del període ibèric en el sector sud-oest del jaciment (àmbits A4/A5 a A17), en trams puntuals del sud-est i evidentment en les edificacions de caràcter singular (ES1, ES2, ES3) i defensives (Torre-T3). De manera més concreta, en el sector sud-oest les evidències mostren una intervenció de reforma i reinterpretació dels antics àmbits del primer Ferro intensa, decidida i fins a cert punt sistemàtica, circumstàncies que molt possiblement devien ser generals a tot el conjunt d'estructures de l'assentament durant el període ibèric. Els constructors ibèrics entenen les restes que tenen al davant i

projecten un pla de reformes on hi combinen les necessitats pràctiques que els planteja l'estructura socio-econòmica i política de la seva societat amb les estructures arquitectòniques ja disponibles, conjuntat, molt possiblement, amb una certa voluntat d'estalviar força els esforços a esmerçar.

Els materials arqueològics importats més antics del jaciment, a banda dels corresponents al primer Ferro, i que en principi han de servir per a datar aquesta reocupació d'època ibèrica i les reformes arquitectòniques associades s'agrupen en el marc de les produccions àtiques de vernís negre (copes tipus *stemless inset lip/Castulo Cup*, *stemless plain rim o stemless delicated class*, i d'altres peces com el *cup-skyphos heavy wall* i el *Bolsal/Lamb 42B*) i de figures roges (*lekythoi aribalistics*, *kantharoi sessile* de l'estil de *Saint Valentin*), més pròpies de la segona meitat del segle V aC (Gracia, Munilla Pallarès, 1988). Així doncs, vistes les poques evidències disponibles, possiblement cal concloure que les reformes urbanístiques de la Moleta, i per tant la primera ocupació pròpiament ibèrica clarament constatable en aquest assentament, es produeix en un moment indeterminat de la segona meitat del segle V aC. Conseqüentment, tret de petites i eventuals ocupacions que en tot cas no haurien deixat evidències significatives, amb posterioritat al moment d'ocupació inicial del primer Ferro el jaciment restarà abandonat durant uns 150 anys aproximadament, fins que és ocupat de nou en època ibèrica, com diem en un moment indeterminat de la segona meitat del segle V aC.

El traçat defensiu del primer moment d'ocupació

La primera estructura que es construí al cim de la Moleta fou, versemblantment, la muralla del futur poblat. L'estudi d'aquesta estructura ens ha permès constatar que durant la primera edat del Ferro el poblat ocupa una superfície significativament major del que fins ara suposàvem. Efectivament, la campanya 12/1997 va posar al descobert les restes d'un bon nombre d'àmbits dels quals fins llavors no es sospitava la seva existència, disposats versemblantment en forma de bateria o conjunt estructural coherent; un barri, en definitiva, ubicat en el sector oest de l'assentament. Un conjunt d'àmbits aparentment situats, a més, en un sector que en aquells moments de la recerca es considerava exterior als límits estrictes que establia el que llavors era considerat com el tram occidental de la muralla de l'assentament (tram de mur occidental) (fig. 9).

Els nous àmbits descoberts presenten un grau d'arrasament molt i molt alt, i en alguns casos no tan sols la roca mare és ben visible en el seu interior sinó que fins i tot es constata la pèrdua de gran part de la integritat original dels límits estructurals dels diversos edificis. Tot i que cap dels espais d'aquest sector, ni tan sols els més ben conservats, no han estat mai excavats, la prospecció superficial realitzada en la zona ha demostrat que, al menys pel que fa als seus moments inicials, aquests àmbits han de ser datats sense cap mena de dubte en un horitzó dins de la

primera edat del Ferro⁷. En vistes al seu maneig a partir d'ara en el nostre estudi i en tant que conjunt arquitectònic de funcionament coherent hem convingut en englobar totes aquestes estructures sota la denominació única de Barri Extrem Occidental (fig. 9).

Durant la primera edat del Ferro la Moleta inclou en el seu si aquest Barri Extrem Occidental, descartant-se la possibilitat que es tractés d'un eventual barri situat en la zona exterior de la muralla. Ans al contrari, tots aquests edificis restaven protegits per la muralla general i inicial del poblat, de la mateixa manera que ho estaven tota la resta d'àmbits de l'interior del jaciment. Al menys durant la segona meitat del segle VII aC aquest mur defensiu dibuixava sobre el terreny un recorregut substancialment diferent en alguns aspectes al conegut fins al moment. El canvi de perspectiva afecta essencialment al tram occidental, ja que en aquest sector cal descartar la possibilitat que la muralla, tal i com aparentment succeeix en les planimetries publicades fins ara, deixi fora les estructures arquitectòniques del Barri Extrem Occidental, i ans al contrari hem de suposar, tal i com hem esmentat, que aquestes estructures estiguessin també encerclades per un tram de muralla que, ara com ara, no ha estat identificat i que possiblement hagi desaparegut pràcticament del tot. Així doncs, del perímetre defensiu original malauradament s'ha conservat tan sols una petita part. De fet, ens ha arribat amb tota seguretat només el tram oriental que va des de la torre (T3), (torre edificada, però, en època ibèrica) a l'àmbit A19⁸. Els murs longitudinals d'A50 i d'A51, corresponents sens dubte, en funció dels materials mobles arcaics associats als nivells d'ocupació que funcionarien conjuntament amb ells, al primer moment d'ocupació, s'adossen clarament a la cara interna d'aquest tram de la muralla, confirmant l'antiguitat de l'estructura.

A banda d'això, les pròpies característiques d'aquest tram oriental de muralla, el qual ocupa pràcticament la totalitat de la part alta del vessant oriental del turó, és un més dels elements que ajuda a falcar l'antiguitat de l'estructura. Es tracta, efectivament, d'una muralla de doble parament, construïda a partir de dos murs, adossats l'un a l'altre. En total l'amplada de la muralla és de dos metres, força regular al llarg de tot el seu recorregut. Per tal d'edificar-la s'utilitzaren pedres de dimensions mitjanes i grans (de 35 a 60 cm de llarg), lligades amb argila groguenca possiblement barrejada amb calç, amb un reompliment intern dels murs realitzat puntualment amb pedres de menors dimensions. Totes aquestes característiques són idèntiques a les de la muralla del jaciment de Sant

Jaume (Alcanar, Montsià). Efectivament, en aquest altre jaciment del primer Ferro, distant de la Moleta tan sols 3,30 km, la muralla presenta unes característiques constructives idèntiques a les del gran poblat canareu, amb la circumstància afortunada afegida que en aquest cas l'estructura ha arribat fins a nosaltres amb una alçada conservada de més de dos metres (Garcia i Rubert, 2003) (Garcia i Rubert, Gracia, Moreno, 2003). Altres poblats propers, com el Puig de la Nau (Benicarló, Baix Maestrat) o el Puig de la Misericòrdia (Vinaròs, Baix Maestrat), presenten igualment muralles de doble parament, que si bé han estat datades en època ibèrica pels seus excavadors (Oliver, Gusi, 1995) (Oliver, 1994;1993) en tot cas cal acceptar al menys que beuen d'una llarga tradició arquitectònica pròpia d'aquest sector de la costa durant el primer Ferro⁹ i també de les terres situades més a l'interior. La muralla de Sant Jaume, a més, demostra clarament la utilització de la tècnica de construcció exclusivament amb pedres lligades amb fang per tal de bastir la totalitat del mur defensiu durant la primera edat del Ferro, i res fa pensar en una utilització de la tàpia o del tovot, que en cas d'haver estat emprats ho haurien estat de forma absolutament puntual, en els punts extrems superiors de la muralla; en tot cas, en funció del que estem observant al jaciment de Sant Jaume, no s'hauria conservat cap mena d'evidència estratigràfica d'aquesta eventual utilització puntual de tovots o tàpia.

No cal dir que aquest mur, amb dos metres d'amplada i una alçada indeterminada però que cal suposar prou significativa, reunia uns components defensius molt elementals però prou efectius en la seva simplicitat. No tenim evidències d'altres elements que complementin la muralla, des del punt de vista defensiu, durant aquest període inicial. L'amplada d'aquest mur fa viable la possible existència d'un pas de ronda superior, però aquest element no ha pogut ser constatat ni tan sols en la muralla de Sant Jaume, ja que en cap cas, ni en un ni en altre jaciment, s'hi ha conservat l'extrem superior de la muralla. Tampoc disposem de torres: la única torre coneguda a la Moleta, T3, no correspon al moment més antic del poblat sinó que molt probablement ha de ser considerat com un afegit d'època ibèrica, circumstància corroborada a més per altres aspectes com per exemple la forma que té d'encaixar-se amb la muralla. A més, la tipologia d'aquesta torre, de planta quadrada, no és correspon de cap manera amb el que és propi de la zona durant aquest període, quan el tipus característic de torre està perfectament representat per l'esplèndida torre farcida i de planta de ferradura estreta i extrem ovalat del poblat de Sant Jaume. En aquest sentit resulta altament significatiu el fet que durant el període ibèric s'hagi de construir una torre (T3) per tal, amb tota seguretat, de cobrir les greus mancances defensives que, des del punt de vista de la poliorcètica ibèrica, presentava l'antic traçat. Sigui com sigui, en cas d'haver existit mai una torre en algun punt del

7. La recollida de material superficial va proporcionar un bon lot de ceràmica a mà indígena i de materials fenicis a torn. Per altra banda, pel que fa a les evidències estratigràfiques cal destacar les restes d'algunes estructures de combustió, visibles encara avui en dia sobre el terreny tot i el mal estat de conservació, així com significatives evidències de paquets de cendres distribuïts al llarg de tot aquest sector.

8. No hi ha plenes garanties sobre l'arcaisme del petit tram que va des d'A19 fins al que fins ara s'ha conegut com ZAP (Zona d'Accés al Poblat).

9. No fora descartable, a més, que en tots dos casos es tractés de traçats defensius edificats durant la primera edat del Ferro i reutilitzats en època ibèrica.

traçat defensiu del primer Ferro de la Moleta aquesta hauria d'haver estat situada en el tram de muralla desaparegut, ja que la resta del traçat no ha mostrat cap mena d'evidència en aquest sentit.

Tot plegat sembla respondre de fet a una dinàmica força habitual en assentaments d'aquest període i immediatament posteriors. En aquest sentit, la muralla de Moleta no presenta durant el primer Ferro les característiques pròpies de les fortificacions complexes, ben adaptades a les tècniques de setge i assalt, com poden ser la varietat en els sistemes de flanqueig i defenses avançades o la reproducció a determinats intervals d'un mateix element defensiu (casamates, torres...) (Moret, 2002, 189).

En la definició del recorregut original de la muralla de la Moleta contemplem en primer lloc, doncs, la fiabilitat absoluta pel que fa al tram oriental de la muralla tal i com fins ara l'hem coneguda, des de la torre (afegida, recordem, en tot cas en època ibèrica) fins aproximadament a l'alçada d'A19; pensem, però, que cal descartar que la resta del traçat conegut fins al moment compleixi les funcions de muralla durant aquest primer moment d'ocupació. El traçat original de la muralla, pel que fa al tram occidental i en funció en primer lloc de la necessitat d'encerclar el Barri Extrem Occidental, continuaria de manera més lineal i amb més coherència orogràfica fins a completar un traçat de format ovalada molt més regular. Des del punt mateix on actualment trobem la torre de planta quadrada, la muralla del primer Ferro continuaria doncs en sentit oest/sud-oest, passant per darrera dels àmbits A70, A69 i A68, i lluny d'efectuar cap mena d'inflexió continuaria a partir d'aquest punt de manera més o menys lineal, efectuant el lleu descens de cota que en aquest sector suposa l'inici del vessant occidental el turó¹⁰. D'aquesta manera la muralla es dirigia a encerclar una estreta plataforma situada en l'inici suau d'aquest vessant, punt on va ser construït el Barri Extrem Oriental. La muralla canviaria a partir d'aquest punt el sentit, dirigint-se en direcció sud, resseguint a partir d'aquest punt la corba de nivell més extrema d'aquesta plataforma. Finalment connectaria amb l'altre extrem de la muralla, situada en el punt sud-oriental del jaciment, a l'alçada aproximada d'A19/A33. La superfície final encerclada resultant és aproximadament d'uns 2800 m² (0,28 Ha) (fig. 5).

Tot el tram de muralla occidental que segons aquesta proposta encerclaria el Barri Extrem Occidental resta aparentment desaparegut. Es un fenomen en el que ha tingut molt a veure la combinació de les reformes intenses efectuades a la finca i la situació específica d'aquesta estructura (i els àmbits que se li

10. Aquesta circumstància no es pot entendre si no efectuem una reconstrucció de l'orografia original d'aquest sector nord-oest del cim. Actualment, podem observar en aquest punt un fort desnivell, el qual ha estat aprofitat per a ubicar una caseta de turisme que dona la rebuda al visitant del jaciment. Aquest fort desnivell és, però, completament artificial: correspon en realitat a una pedrera d'època moderna de la qual es va extreure durant força temps pedra (fig. 8), molt possiblement per tal d'alimentar els forns de calç situats al peu del turó de la Moleta. La reconstrucció de les corbes de nivell originals dibuixa un perfil molt més suau que fa possible la construcció coherent d'un traçat defensiu com el que aquí proposem.

adossaven) en l'inici mateix del fort pendent del turó, tot i que possiblement una excavació acurada del sector situat al voltant de la ZAP podria aportar encara dades valuoses referents al seu recorregut, a jutjar pel que semblen apuntar algunes restes encara visibles avui en dia en superfície.

Tota la línia de mur que fins ara s'ha considerat muralla occidental del jaciment, és a dir, el tram que va des de T3 fins a la ZAP, no compleix en funció del que acabem d'explicar, al menys durant el primer Ferro, les funcions de muralla. Molt possiblement el mateix es pot dir del tram que va des d'aquesta ZAP fins a la part posterior d'A19, tot i que no tenim, en relació a aquest petit tram, la mateixa seguretat en virtut de l'alt grau de degradació d'aquest mur.

Certament, el traçat d'aquest mur occidental sembla resseguir de forma força acurada la línia dels murs de fons dels àmbits situats entre A68 i A17, circumstància que combinada amb el desconeixement de l'existència, fins pràcticament la darrera campanya d'excavacions, del Barri Extrem Occidental, justifica plenament que es considerés que aquest havia format part del traçat de la muralla del jaciment al llarg de tots els períodes d'ocupació. Aquest mur fou construït en el punt mateix del canvi de nivell del pendent, coincidint, de forma lògica i coherent, amb la voluntat original dels constructors de les estructures del primer moment d'ocupació d'ubicar els àmbits de la part superior del poblament deixant el màxim d'espai central buit, i per tant construint les parets de fons d'aquests espais directament en el perímetre d'aquest sector superior. Sembla construir-se, però, al damunt d'aquestes antigues estructures, i fins i tot en algun cas provocant la seva destrucció parcial allà on havien d'entrar en contacte. Cap dels murs de la primera fase corresponents al barri occidental de la Moleta arriben a adossar-se al suposat tram occidental de la muralla: la majoria d'ells finalitzen el seu recorregut abans d'entrar-hi en contacte, i fins i tot justament abans d'entrar en contacte, precisament la imatge que presentarien si aquesta situació fos el resultat, tal i com defensem, d'una destrucció intencionada practicada per tal de situar, molt temps després, aquest mur. En algun cas, sobretot del sector nord-oest, fins i tot s'arriba a apreciar en les fotografies preses durant el procés d'excavació com alguns d'aquests murs (per exemple els d'A68) són literalment recoberts per aquest tram de mur (en aquest cas, el tram conegut com a Muralla Ripoll¹¹), en una unió prou artificial i mancada de tota lògica entre dos murs realitzats, a més, amb dos tècniques ben diferents: pedra seca per una banda i pedra lligada amb argila per una altra (fig. 6).

L'altíssim grau d'arrasament de les estructures va acabar de complicar, necessàriament, la interpretació de tot plegat. No resulta estrany, doncs, que davant

11. Entenem per "Muralla Ripoll" aquell tram de la muralla de la Moleta del Remei que fins ara s'ha considerat que discorreria per la part posterior de diversos àmbits del sector nord-oest de l'assentament, especialment A60, A61, A62, A63 i A64. En realitat es tracta d'una reconstrucció o realçat maldestre realitzat durant els treballs d'excavació de l'any 1961, dirigits per E. Ripoll.

la circumstància del descobriment d'un mur molt ample, disposat aparentment en la part posterior de tot un barri d'àmbits i amb un grau d'arrasament similar a la d'aquests, els arqueòlegs que el van excavar el confonguessin amb la muralla del jaciment. Molt possiblement, si no haguessin aparegut el conjunt d'estructures del Barri Extrem Occidental mai ens haguéssim plantejat la validesa d'aquesta circumstància, ni tampoc haguéssim efectuat aquesta revisió de les estructures. La circumstància s'hauria acceptat simplement com la més lògica.

Resumint, doncs, diversos arguments permeten rebutjar que aquest tram de mur occidental hagi funcionat durant la primera fase del jaciment com a part de la muralla:

- La tècnica original de la muralla corresponent al primer moment d'ocupació de la Moleta del Remei ve representada essencialment pel la que és pròpia del tram est del circuit. Consisteix en una muralla de doble parament, de dos metres d'amplada i un aspecte i linealitat força regulars, edificada amb pedres de dimensions mitjanes/grans lligades amb argila. Els murs llargs del àmbits del sector sud-est del jaciment (A52, A51, A50 i A19), datats indubtablement durant la primera fase d'ocupació, s'adossen clarament a aquest potent mur, la qual cosa falca definitivament la datació proposada. A banda de les evidències estratigràfiques innegables, disposem a més de paral·lels propers molt clars i ben datats, molt especialment la muralla de Sant Jaume, de característiques idèntiques.
- El tram occidental del que fins ara s'ha considerat muralla respon a una tècnica constructiva radicalment diferent a la que acabem de descriure: es tracta d'un únic mur, de traçat molt irregular, amb una amplada que varia entre els 2 i els 1,50 m. Ve delimitada per dos murs paral·lels exteriors, i l'interior s'omple de terra i pedruscall solt. Les pedres emprades són de dimensions mitjanes i petites, i no presenten cap mena de lligam entre elles (tècnica de pedra seca) (fig. 7).
- Els diversos murs amb una datació clara durant el primer Ferro de les habitacions del sector occidental superior del jaciment no arriben a adossar-se a la suposada muralla oest. En molts casos, sobretot els del sector sud-oest, el contacte no es produeix per ben poc: aquesta situació és certament estranya, i no es pot interpretar com la conseqüència d'una erosió o una degradació més o menys natural, sinó molt possiblement com una destrucció intencionada, d'origen antròpic, produïda possiblement durant el procés de construcció d'aquest tram llarg de mur occidental.
- Aquest mur occidental no ressegueix sistemàticament la línia de fons de tots els àmbits d'aquest sector. Si bé això sí que succeeix en gran mesura en el cas del tram sud d'aquest traçat, no passa el mateix amb els trams nord i central. Pel que fa al tram nord, aparentment aquest mur tomba en direcció a l'est més ràpidament que no pas ho feia el traçat del mur de fons, de tal forma que acaba passant en realitat pel damunt del sector de fons de les pròpies habitacions, de fet per l'interior d'aquests àmbits. En darrer terme això s'aprecia en

les relacions que s'estableixen entre el mur llarg i els murs longitudinals d'aquestes habitacions: el primer cobreix, envolta, aquests murs. Això s'observa especialment en A68/A63. També són significatives en aquest sentit les reduïdes dimensions d'aquests àmbits del sector nord-oest del jaciment en relació a la resta d'espais del poblat. Quant al tram central, el mur llarg sembla allunyar-se, distanciar-se, dels murs de fons de les habitacions, en sentit oest. Això explica que les imatges de l'excavació d'alguns àmbits com A64 o A65 mostrin el que podrien ser les restes, molt arrasades, d'aquests murs de fons, diferenciats i distanciat del mur.

- Els àmbits del Barri Extrem Occidental han arribat fins als nostres dies molt arrasats, conservant evidències, tan sols, d'una ocupació clara durant el primer Ferro. Des d'un punt de vista d'estricta lògica constructiva resulta difícil acceptar que la Moleta es dissenyés i s'erigís des de bon principi amb la idea de deixar tot un barri sense protegir. La durada, aparentment força curta, d'aquesta primera fase (ara com ara cal emmarcar-la, aproximadament, entre el 650 aC i el 600 aC) tampoc sembla justificar la necessitat de construir un barri posteriorment a l'acabament de l'edificació del poblat per causes, per exemple, d'un fort creixement demogràfic. El més probable és que aquest barri estigués englobat, durant aquesta primera fase, dins del poblat, protegit, com la resta del jaciment, per un únic mur de defensa, el qual sí que presentaria les característiques tècniques característiques del tram oriental de la muralla que coneixem.

Arribats a aquest punt podem fer encara algunes altres consideracions: com sigui que hem conclòs que aquest tram de muralla no ho és pas, al menys durant la primera fase d'ocupació, i que a més existeix encara un altre barri situat en l'extrem occidental del cim, cal acceptar, en funció de les dades disponibles, que no coneixem amb exactitud el punt pel que es produïa l'accés a l'interior del poblat. El que fins ara ha estat conegut amb la denominació de ZAP (inicials de Zona d'Accés al Poblat) perd amb aquesta perspectiva i pel que fa a la fase del primer Ferro la categoria de punt d'entrada al jaciment que de forma lògica fins ara se li havia atorgat, per passar a formar part, en tot cas, de la xarxa viària interna del jaciment, molt possiblement amb la funció de comunicar el sector superior amb l'inferior. Pensem que la imatge que tenim actualment d'aquesta ZAP (una àrea en forma de trompeta o embut, la qual comença, en el seu extrem sud, amb una amplada considerable de 2,00 m fins a assolir, sobtadament, una amplada extremadament petita i molt poc operativa pel que fa a la circulació, de tan sols 0,70 m, en l'extrem nord) s'allunya força de la imatge real durant la primera fase d'ocupació. Durant aquest primer moment ES3 i A18 no existiren, i en canvi és molt probable que existís en aquest sector una àrea oberta o gairebé lliure de construccions. Així doncs, el carreró conegut com a ZAP molt probablement presentaria, durant el primer Ferro, unes dimensions més regulars al llarg de tot el seu recorregut, amb una amplada mitjana de 1,50 m.

Si acceptem que el tram de muralla occidental de la muralla del jaciment no és, durant la primera fase, tal muralla, i que el Barri Extrem Occidental s'englobava en el conjunt del poblat, cal acceptar també la necessària existència d'un carrer que discorreria entre els murs de fons dels àmbits occidentals situats més amunt i els murs de façana dels àmbits d'aquest Barri Extrem Occidental. La seva amplada aniria al voltant dels 1,50 m, al menys en la seva meitat meridional, i connectaria, pel sud, amb la ZAP, vertebrant d'aquesta forma el conjunt d'estructures superiors i inferiors a través d'una trama urbana certament simple i unitària. Per l'extrem nord d'aquest carrer és bastant probable que hi trobéssim el punt d'accés original al jaciment, tot i que l'estat de conservació d'aquest sector (absolutament arrasat) impedeix demostrar aquesta circumstància. En realitat, del possible punt d'accés principal res en sabem, ja que necessàriament havia d'estar situat en algun punt del tram de muralla desaparegut, és a dir, aquell que va entre T3 i A18.

Pel que fa al període ibèric, a partir de les restes documentades en els sectors nord-est, nord i sud-est del jaciment es demostra que els trams de muralla originals que recorren per aquests sectors, edificats durant la primera fase, van ser utilitzats també durant aquestes fases posteriors de l'assentament. Pel que fa al tram occidental, l'elevat grau de destrucció del Barri Occidental i, especialment, del Barri Extrem Occidental, on les estructures i nivells estratigràfics ibèrics que eventualment haguessin existit han desaparegut absolutament, fa molt difícil determinar amb exactitud el funcionament de la zona en època ibèrica.

Determinades evidències relacionades amb les poques estructures i nivells ibèrics conservats al jaciment semblen apuntar la idea que el suposat tram de muralla occidental no podria correspondre tampoc al primer dels diversos moments d'ocupació del període ibèric. Efectivament, en un moment ibèric que possiblement cal situar durant la segona meitat del segle V aC els grans àmbits rectangulars del primer moment d'ocupació del Barri Occidental són multi-compartimentats. En alguns casos aquestes divisions internes no es poden entendre si no van acompanyades, a més, d'una variació significativa dels punts d'accés a l'interior d'algunes de les noves habitacions creades. Només així podem entendre el cas d'àmbits com A42, A41, A40, A14b i A17b, entre d'altres. L'orientació d'aquests àmbits i el sistema de murs que els delimiten tan sols fan viable l'accés al seu interior si les portes es troben situades en els murs occidentals, és a dir, just on hi trobem el tram de mur occidental. A ningú no se li escapa que difícilment una muralla podria complir la seva funció essencial de defensa del que encercla amb tot un seguit de portes perforant-la, a banda del fet que aquest mur no presenta, a més, la més mínima evidència d'eventuals punts d'accés. No hi ha, doncs, una muralla que impossibiliti aquesta circumstància en aquest punt quan es produeix aquesta primera ocupació ibèrica de l'assentament. Aparentment, el que es fa durant la primera reocupació d'època ibèrica és obrir noves portes en el que havia estat no pas la muralla sinó tan sols el mur de fons dels antics grans àmbits del primer Ferro del sector

superior del jaciment, a banda de subdividir-los internament. Aquestes portes donarien al mateix carrer (C1) antic, la qual cosa podria demostrar la pervivència de l'ús d'aquesta via de circulació durant al menys la primera ocupació d'època ibèrica i, per extensió, molt probablement també del conjunt del Barri Extrem Occidental. En darrer terme, totes aquestes circumstàncies incideixen en el fet de l'existència d'un llarg carrer vertebrador en aquest sector, la inexistència d'un tram de muralla i, molt probablement, la possibilitat que al menys durant el primer moment d'ocupació d'època ibèrica els constructors/reformadors respectessin força la trama viària del jaciment i el traçat original de la seva faixa defensiva.

En funció de tot el que hem apuntat cal suposar que el mur longitudinal occidental que fins ara s'havia considerat com una part de la línia de muralla original fou molt possiblement originat en un moment posterior. Ara com ara, però, no disposem de prou evidències com per a datar aquest moment amb precisió. Si aquest mur correspongués a alguna de les fases ibèriques posteriors a la primera, caldria acceptar que el jaciment hauria experimentat en aquests moments una evident reducció de l'àrea general d'habitació, amortitzant-se definitivament el Barri Extrem Occidental. No podem descartar absolutament, però, en funció entre d'altres aspectes del tipus tan maldestre de tècnica constructiva emprada per a erigir-lo, que es tracti d'una obra molt més moderna, relacionada amb les activitats agrícoles a que fou destinat el cim del turó de la Moleta molt temps després de l'abandonament definitiu del poblat.

El plantejament urbanístic de la primera fase d'ocupació

Els dissenyadors inicials del poblat pretenien construir un assentament de grans dimensions, per la qual cosa van optar per edificar no tan sols la part més alta del cim sinó també la primera terrassa del vessant oest del turó, sector on es construirà, en un segon nivell, el Barri Extrem Occidental. Amb tota seguretat les característiques orogràfiques d'aquest cim van ser un dels elements claus per tal que fos escollit com a lloc d'ubicació del poblat¹². Es tracta d'un cim bastant pla, circumstància que de fet inclou també aquesta part superior del vessant occidental on es construirà el Barri Extrem Occidental, ja que la diferència de cota és molt i molt lleu: amb un esforç molt reduït de condicionament d'aquest sector occidental els constructors van fer possible la construcció de tot un barri.

El grau d'arrasament del jaciment és, com ja hem apuntat, molt alt. El principal factor d'alteració han estat els treballs agrícoles. Efectivament, el cim de la Moleta ha estat objecte de les feines del camp de manera secular. I no tan sols això: durant bona part

12. No únic, evidentment: cal afegir, com a mínim, els condicionants defensius, vies de comunicació, perspectiva sobre l'entorn, visibilitat de la línia de costa, qualitat agrícola de les terres de l'entorn i recursos hídrics propers.

de la primera meitat del segle XX dC es va produir en totes aquestes comarques una activitat agrícola extraordinàriament intensa la qual comportà la reforma total de les finques, incloent pendents i cims: es tracta de la construcció sistemàtica de bancals, marges o feixes de pagès. L'actuació fou global, pràcticament absoluta, i el cim baix i bastant pla de la Moleta no es va pas salvar d'aquesta acció tan agressiva. Tan sols ara, però, estem començant a entendre el que això va significar realment per a les restes arqueològiques d'aquest turó.

La reforma general del cim de la Moleta, el seu abancament, va comportar intensos moviments de terra, i en darrer terme va significar la desaparició de la major part de les estructures i nivells arqueològics corresponents al període ibèric i d'una part dels del primer Ferro. Al contrari del que suposàvem fins ara, bona part de les estructures visibles avui en dia en el jaciment corresponen en origen a l'assentament de la primera edat del Ferro. En bona part dels diversos sectors del jaciment la destrucció soferta ha fet desaparèixer qualsevol resta d'època ibèrica, ja sigui aquesta de tipus estructural o bé estratigràfica. Això demostra la intensitat de l'acció destructora, ja que l'ocupació ibèrica en el lloc és de fet força dilatada en el temps, o al menys això sembla demostrar el gran nombre de materials recuperats amb una datació pròpia de diversos moments del període ibèric. Així, doncs, cal suposar que l'arrasament de les estructures ens ha impedit de conèixer amb profunditat les intenses i variades reformes urbanístiques i d'estructuració interna dels àmbits que a ben segur es van succeir en el poblat amb el pas dels anys.

El poblat del primer Ferro de la Moleta del Remei és un assentament de planta ovalada o millor dit pseudo-ovalada. La seva planificació, en essència una lleugera variació de l'esquema ja en aquells moments tradicional dels poblats tancats d'espai o carrer central (definit en el seu moment per Maluquer de Motes com a "poblats distribuïts en dos barris separats per un carrer al mig" (Maluquer de Motes *et alii*, 1986, 56), respon de forma genèrica a tota una sèrie de plantejaments en la forma de construir poblats que enfonsen la seva tradició en l'edat del Bronze de les terres del Baix Aragó i del curs baix del riu Ebre, i més enrera encara en el temps en el focus original irradiador del model que podria localitzar-se en les valls baixes dels rius Segre i Cinca (Moret, 2000, 75). Resulta per tant similar en essència i de forma genèrica als plantejaments o conceptes urbanístics que trobem en el disseny de jaciments més o menys coetanis com per exemple la primera fase dels Vilars (Arbeca, les Garrigues)¹³, el Puig Roig (El Masroig, Tarragona)¹⁴, el Piuró del Barranc Fondo (Massalió, Baix Aragó)¹⁵ o la Loma de los Brunos (Casp,

Saragossa)¹⁶, entre molts d'altres. Podem resseguir el rastre d'aquest plantejament urbanístic bàsic de poblat tancat amb espai o carrer central en aquestes mateixes terres i àrees properes també en moments cronològics immediatament anteriors, com per exemple en alguns poblats del Bronze final com ara la Mussara (Febró, Tarragona)¹⁷, Zàforas (Casp, Saragossa)¹⁸, el Cabezo de Monleón (Casp, Saragossa)¹⁹ o el Roquizal del Rullo (Fabara, Saragossa)²⁰. L'esquema genèric de poblat tancat amb espai o carrer central ja es troba ben implantat i amb exemples múltiples a les dues bandes de l'Ebre, al sud del Baix Aragó i al nord de les valls del Segre i del Conca durant el segle VIII aC, i continuarà sent emprat durant bona part del període ibèric per a erigir un bon nombre de poblats (Maya, 1992-93, 10).

Els constructors de la Moleta escullen per a la seva ubicació un turó poc elevat (208 m s.n.m.), situat a prop de la costa, en un punt extrem de la via de comunicació que ressegueix aproximadament tot el curs del riu Sénia i que comunica en darrer terme les zones mineres dels Ports de Beset i la costa canareva. També hi va pesar a ben segur en la presa de decisió la forma mateixa del cim, bastant plana i amb uns pendents superiors extraordinàriament suaus, circumstància que permet edificar una superfície considerable. Amb tot, també cal dir que a partir d'una determinada cota el pendent experimenta un pronunciament sobtat que aporta al turó un component defensiu gens menyspreable.

No coneixem del tot el tipus general de planificació urbanística d'aquesta primera fase de la Moleta. Les reformes realitzades posteriorment com a conseqüència de la ocupació ibèrica, i sobretot la reestructuració general de la finca en època moderna, de la qual n'hem parlat anteriorment, van afectar greument també les estructures d'aquesta primera fase (fig. 3). Amb tot, disposem d'un bon grapat d'evidències que possibiliten reconstruir bona part de la disposició arquitectònica inicial.

Tot i la suavitat apuntada de l'inici del vessant occidental del turó, el poblat s'estructura de manera evident a partir de dos nivells. Per una banda està el plantejament urbanístic que es disposa en la part més alta del cim i que més estrictament es correspondria

a l'Ibèric ple (Bosch Gimpera, 1931, 75-77) (Sanmartí, 1984) (Mazo *et alii*, 1987, 70 i ss)

16. Poblat tancat de carrer central (Moret, 1996, 440) (Eiroa, 1982; 1985; 1986) (Sanmartí, 1984b, 40).

17. D'aproximadament uns 9000 m² de superfície (Rovira, Santacana, 1982a; 1982b).

18. Una superfície aproximada d'uns 4800 m² i una datació centrada en la forquilla que va entre el 800 i el 600 aC (Moret, 1996, 441) (Pellicer, 1959, 138 i ss) (Pellicer, 1985) (Álvarez, Bachiller, 1982) (Maya, 1990, 338).

19. Poblat tancat i allargassat de carrer i espai central, amb una superfície propera als 2500 m² (Almagro *et alii*, 1954, 128-130), (Beltrán, 1962, 7-10) (Beltrán, 1980, 54), (Álvarez, Bachiller, 1982, 68 i ss), (Ruiz Zapatero, 1985, 399-404) (Beltrán, Álvarez, 1987, 59-69).

20. Poblat tancat de carrer central amb una superfície aproximada de 1350 m², ocupat durant el Bronze final i el primer Ferro (Moret, 1996, 442) (Pérez Temprado, Cabré Aguiló, 1929) (Almagro *et alii*, 1954, 132-134) (Ruiz Zapatero, 1985, 405-408) (Mazo *et alii*, 1987, 41-43).

13. Tot i les especificitats ben conegudes d'aquest assentament, l'essència del seu plantejament urbanístic segueix sent la d'un poblat tancat d'espai central (Garcés, Junyent, 1989a; 1989b) (Garcés *et alii*, 1991), (Garcés *et alii*, 1994).

14. Poblat tancat de carrer central i amb muralla com a tancament (Genera, 1985; 1986; 1987).

15. Poblat tancat d'espai central d'uns 1300 m², amb una ocupació que arrenca durant el primer Ferro i que s'allarga fins

amb la imatge que fins ara hem tingut de l'assentament, és a dir, un conjunt d'àmbits seriatos els quals comparteixen murs mitjaners i que en conjunt adopten sobre el terreny una disposició general pseudo-ovalada, resseguint aproximadament una mateixa corba de nivell al voltant d'un gran espai central, aparentment buit²¹. La planificació urbanística inicial del poblat, però, contemplava l'edificació d'un nombre major d'àmbits, els quals van ser construïts en l'inici suau i amb poc pendent del vessant occidental del cim. Les habitacions, doncs, prossegueixen en un nivell poc més baix, aprofitant-se per a edificar-les la pràctica totalitat de la part superior de les cotes més altes del vessant occidental del cim, vessant que presenta encara en aquest punt un pendent relativament suau. La resta de vessants són impracticables a efectes constructius degut precisament al fort pendent que presenten, i el mateix es pot dir del vessant oest més enllà del que hem convingut en denominar Barri Extrem Occidental.

La trama urbana de l'assentament durant aquest primer moment d'edificació i ocupació és una qüestió certament mal coneguda. En funció de tot el que hem anat descrivint, però, el més probable és que la Moleta s'organitzés en funció d'una gran àrea oberta central i superior. Un carreró curt i d'aproximadament 1,50 metres d'amplada (el que avui en dia coneixem com a ZAP) comunicaria aquesta zona superior amb un carrer molt més llarg (C1). Aquest carrer serviria per una banda per vertebrar tot el conjunt d'àmbits del Barri Extrem Occidental i per altra, com ja hem dit, per a comunicar aquest sector inferior amb el superior a través del ZAP. En darrer terme, és molt probable que la porta d'accés del jaciment es trobés situada precisament en l'extrem nord d'aquest carrer, aproximadament en la zona on posteriorment s'hi va explotar una pedrera en època moderna i actualment hi trobem una caseta de turisme (fig. 8).

La major part dels àmbits construïts durant aquest període inicial a la Moleta corresponen a espais de planta rectangular amb una superfície mitjana d'aproximadament uns 21 m² i amb unes dimensions mitjanes també aproximades de 7 m de longitud per 3 m d'amplada. Evidentment, dins d'aquest marc

21. Ara com ara és impossible afirmar amb total certesa si aquest espai central, per altra banda una àrea de gran pes específic quan a dimensions en relació al conjunt de l'àrea edificada, estava realment buit o bé disposava d'alguna mena d'edificació. Els dos terços septentrionals d'aquesta gran àrea no han estat mai objecte d'excavacions. Pel que fa a la resta, tan sols s'hi han pogut documentar edificacions pròpiament ibèriques, que tot i que es troben en un estat de conservació molt precari no mostren evidències de restes estructurals cronològicament anteriors. Aquests edificis es disposen tot al llarg del perímetre d'aquesta zona central, i al contrari del que observem en el gruix dels àmbits del poblat, no existeix cap mena d'evidència que demostrï l'existència d'estructures pretèrites, del primer Ferro, per sota de les ibèriques. Per la resta, l'excavació d'aquest sector central, tret com dèiem del seu perímetre exterior, va permetre comprovar que el seu grau d'arrasament era absolut: no hi restava cap mena d'estructura tret d'alguns possibles forats de pal i de pilars realitzats en la mateixa roca mare. El més probable és que es tractés, durant aquesta primera fase, d'una àrea força o completament buida.

general s'observen variacions, però en general cal incloure en aquesta categoria els àmbits A60, A61, A62, A64, A65, A66, A8, A1, A2, A3/A6, A7, A4/A5, A42/A15, A41/A13/A16, A40/A9/A12, A14, A50, A17, A19, A51, A52 i A53²². La major part d'ells disposen de grans llars de foc circulars, situades en una posició centrada en l'interior de l'àmbit (A62, A64, A7, A4/A5, A41, A40, A14, A19, A50, A51, A52, A53)²³. Versemblantment es tracta, al menys en la majoria de casos, d'àmbits d'habitació.

Aquesta caracterització funcional, però, no és extensible a la totalitat dels espais. En l'interior d'alguns d'ells s'hi van dur a terme, aparentment de manera reiterada, determinades tasques específiques, diferents de les que tenen a veure amb la residència i pernoctació humana. En aquest sentit el cas més paradigmàtic és sens dubte A7, un espai amb una façana peculiar i amb unes estructures interiors igualment excepcionals les quals podrien relacionar-se amb activitats de caire metal·lúrgic i, àdhuc, amb la celebració puntual en el seu interior de determinades cerimònies de caire social. No sembla, però, que aquest espai hagi estat destinat també a funcions d'habitatge durant aquesta primera fase.

En darrer terme, cap apuntar que tota una sèrie d'àmbits no semblen disposar d'estructures de combustió. Tot i tenir ben present que en algun dels casos aquesta mena d'estructures podrien haver desaparegut degut a la peculiar i agressiva fenomenologia post-deposicionals, no podem descartar la possibilitat que en algun cas ens trobem davant d'àmbits amb funcionalitats diferents a les pròpiament i específicament habitacionals, similars en definitiva a algunes de les habitacions excavades al poblat de Sant Jaume, és a dir, espais d'emmagatzematge destinats no tan sols a desar-hi en el seu interior una enorme varietat d'envasos i productes, possiblement en uns pisos superiors, sinó fins i tot a emmagatzemar-hi matèries de caràcter perible (palla, fusta, etc.) i/o establar animals, en aquest cas en els pisos inferiors (Garcia i Rubert, 2003).

Les estructures de combustió amb funció de llar de foc de la Moleta durant aquesta primera fase són molt característiques. De manera pràcticament sistemàtica, són construïdes d'una manera molt similar. Es tracta d'estructures fetes amb cura, la construcció de les quals demostra un excel·lent coneixement de la tècnica necessària per a obtenir-ne el millor rendiment. Darrera d'aquestes construccions s'amaga, entre d'altres aspectes, la voluntat de que esdevinguin el centre de l'àmbit, el punt de referència de l'habitació: les seves dimensions

22. El mal estat de conservació impedeix fer apreciacions sobre aquesta qüestió en relació al Barri Extrem Occidental, tot i que versemblantment hem de pensar que també en aquest sector s'edificaren àmbits d'aquesta mena.

23. La resta d'àmbits no han proporcionat evidències d'aquesta llar de foc central. En alguns casos, però, com per exemple A60 i A61, cal tenir ben present que el grau d'arrasament i destrucció de la seqüència estratigràfica i de les estructures relacionades era pràcticament total fins a nivell de roca mare, i que per tant resulta impossible discernir actualment si aquests àmbits disposaven o no d'aquesta estructura de combustió central.

i la seva situació no deixen cap mena de dubtes al respecte. Unes llars, en definitiva, que a l'igual que la resta dels elements arquitectònics i d'agençament intern i extern dels àmbits del poblat, no són producte de la improvisació, ni tan sols de l'experimentació, sinó que en definitiva ens trobem davant d'una sèrie d'elements que són l'herència d'una tradició ancestral tant en la forma de construir-les com de disposar-les en l'interior dels àmbits.

De planta circular, el diàmetre mitjà d'aquestes estructures de combustió és lleugerament superior a un metre. De baix a dalt es constaten bàsicament tres nivells estratigràfics diferenciats en la seva estructuració, els quals exemplifiquen perfectament la seva complexitat: en primer lloc, hi disposaven un nivell inferior de base i preparació conformat per un llit d'abundant grava calcària de dimensions relativament petites. Al damunt hi trobem un nivell generós de fragments de ceràmica, disposats de forma plana, que actuaria com una capa refractària de la calor. Aquests fragments inclouen fins i tot en alguns casos vores i bases de vasos, convenientment fragmentades, i en molts casos ha estat possible fins i tot reconstruir vasos pràcticament sencers emprats en la seva pràctica totalitat en la construcció d'aquestes llars. En aquest punt constatem una circumstància molt interessant: tot i que la immensa majoria del material ceràmic recuperat en aquestes capes intermitges de les llars de foc correspon a vasos locals, fets a mà, en alguns casos puntuals s'hi va emprar també vasos fets a torn fenicis. Per últim, la llar es completa amb una capa superior rubefactada, d'argila fina, endurida com a conseqüència del contacte continuat amb el foc i/o les brases. En termes generals sembla apreciar-se que moltes d'aquestes llars disposen, a més, d'una revora o anell exterior més o menys ample dependent del cas. Aquesta revora, destinada a impedir que els fragments de fusta o carbons incandescents sobreixin de l'interior de la llar, pot estar realitzada amb argila fina i depurada, amb fragments de tovot o bé directament amb blocs de pedra de dimensions mitjanes. Aparentment aquestes llars de foc es construeixen molt sovint pràcticament al damunt de la roca mare, i al voltant d'ella s'hi afegeix, a voltes posteriorment a voltes amb anterioritat, l'argila groguenca que convenientment piconada acabarà constituint el prim paviment interior de l'àmbit. Possiblement el fet que el paviment no pugui sobrepassar l'alçada de la llar, i que aquestes es construeixin sovint directament sobre la roca i no siguin excessivament altes, explica en part la poca potència dels paviments del primer moment d'ocupació del jaciment.

Els àmbits d'aquesta primera fase no presenten en general, fora de les llars, un agençament estructural intern excessivament diversificat, complex ni nombrós. L'àmbit 7, per exemple, presenta una petita cista quadrangular feta amb lloses de pedra i adossada a la paret nord de l'habitació, però el seu contingut, alguns pocs fragments de ceràmica, no proporciona masses pistes sobre la seva possible utilitat, que en tot cas ha de posar-se en relació amb les activitats pròpies i diferenciades que es duïen a terme en l'interior d'aquest espai. Així mateix, en el terç oriental

d'aquest mateix àmbit va documentar-se una estructura en forma de ferradura estreta i allargassada que va ser interpretada pels seus excavadors com una mena de forn. Resulta curiós que sigui precisament aquest àmbit, sens dubte el que presenta un repertori estructural intern més diversificat i complex, el que presenta així mateix una de les façanes del jaciment de característiques més singulars: així com la resta d'espais presenten una façana simple, tancada i amb una obertura a manera de porta, en A7 observem un tipus de façana oberta, o millor dit, una façana que disposa d'una mena de vestíbul obert. L'entrada pròpiament dita a l'interior de l'àmbit se situa uns metres més cap a l'interior, més enllà d'aquest petit vestíbul obert. L'accés es disposa, en el context de la façana, en una posició singular, central, definida a partir de dos murets laterals perpendiculars i adossats cadascun d'ells a un dels murs longitudinals principals. Amb tot, en aquest àmbit en concret cal tenir molt present que el mal estat de conservació fa difícil assegurar plenament que la disposició estructural d'aquesta façana tingui el seu origen en els processos constructius de la primera edat del Ferro.

Altres àmbits, com A14, A17, A15/A42, A4/A5, entre d'altres, disposen aparentment d'una estructura singular en el seu interior: una mena de banc corregut adossat a la paret interior dels respectius murs de façana. Es tracta d'una estructura de caràcter sens dubte polivalent. Trobem paral·lels, idèntics o al menys similars, en jaciments relativament allunyats (Záforas (Pellicer, 1959, fig. 1), Cabezo de Monleon (Casp, Saragossa) (Beltran, 1984, 82-83) o la Loma de los Brunos (Casp, Saragossa) (Eiroa, 1982, fig. 5), entre d'altres) però també en d'altres molt més propers com per exemple a la Ferradura (Ulldecona, Montsià). En tots els casos sembla repetir-se de manera pràcticament sistemàtica la circumstància que aquestes estructures s'adossin a la part interior de les façanes dels espais, situant-se a tocar de la porta d'accés. El fet que aquestes estructures es trobin situades pràcticament sempre a prop de la porta i l'associació, en alguns casos (per exemple a Záforas i potser també a la Ferradura), amb molins, podria fer pensar en una funcionalitat clara en les activitats de molta, en funció de la qual la banqueta serviria per tal recolzar-hi el molí barquiforme. A la Ferradura, amb una cronologia idèntica a la primera fase de la Moleta, aquesta mena d'estructures han estat localitzades a l'interior dels àmbits 2 i 3 (Maluquer de Motes, 1983), en tots dos casos amb una disposició idèntica, adossades a la cara interna de la possible façana i en una cantonada, i donant-se la circumstància afegida que els únics molins dels jaciment foren localitzats, precisament, en l'interior d'A3. Pel que fa a la Moleta, tan sols s'ha pogut apreciar una associació similar a l'interior d'A14.

Per la resta, en general aquesta mena d'àmbits rectangulars no presenten compartimentacions internes. La seva estructura general interior és habitualment la de cambra única²⁴. Tan sols A50 sembla disposar

24. El concepte "cambra única" fa referència en aquest punt estrictament al que podem inferir de la planta general dels edificis a partir de les restes arquitectòniques conservades, que pel que

en aquesta primera fase d'un envà que divideix aquest àmbit en dos espais quadrangulars pràcticament idèntics. Curiosament (o potser significativament) en aquest cas cadascuna d'aquestes sub-càmeres disposa de la seva pròpia llar: la cambra interior té una gran llar idèntica a les que hem descrit i la més exterior té una altra de format indeterminable degut a que ha desaparegut pràcticament del tot. Probablement, la necessitat de compartimentar aquest àmbit es deu sobretot a la gran diferència de cota entre una i altra cambra: el mur delimitador es disposa, justament, en el punt mateix de canvi de cota²⁵. El conjunt A4 i A5 podria haver disposat igualment d'un envà, però en aquest cas no es pot confirmar. La localització de dues llars corresponents a aquest primer moment, i la peculiar situació de la llar d'A5 planteja la possible existència d'un muret separador, anterior al mur que posteriorment dividirà sens dubte aquest gran espai en dos en època ibèrica. En cas d'haver existit, però, aquest eventual envà primigeni va desaparèixer absolutament.

A banda d'aquesta mena d'àmbits rectangulars, sens dubte el tipus més generalitzat en el poblat, han estat localitzats també exemples puntuals de plantes amb característiques lleument diferents. De manera general aquests altres àmbits semblen estar situats en punts molt concrets del jaciment. La seva planta diferenciada de la resta sembla respondre precisament a aquesta peculiar situació: aquests àmbits es localitzen en punts extrems, allà on la muralla experimenta canvis de curvatura més acusats com a conseqüència directa de la forma pseudo-ovalada que adopta en la seva adaptació a l'orografia del cim del turó. En aquests casos, els àmbits s'adapten perfectament a aquesta disposició corbada de la muralla. Per tal d'assolir-ho els constructors han de renunciar necessàriament a la forma rectangular més habitual i optar per una planta trapezoïdal, ben adaptada, en la qual, a banda

fa a la Moleta són de molt poca entitat pel que fa a la dimensió alçada. L'arrasament general ha provocat la desaparició de gran part de la seqüència estratigràfica original. No sabem, doncs, si aquesta concepció arquitectònica general en forma de cambra única hauria de ser matisada a partir de l'existència de possibles altells o pisos superiors. No tenim evidències al respecte pel que fa a aquest jaciment. En canvi, quan el grau de conservació ha permès l'estudi d'aquesta mena de circumstàncies en jaciments coetanis propers, com el Barranc de Gàfols o el Tossal Muntanyés, o àdhuc molt propers com Sant Jaume, de forma pràcticament sistemàtica s'ha pogut demostrar l'existència d'aquesta mena d'estructures aèries internes, destinades habitualment a funcions d'emmagatzematge de productes comestibles, envasos i matèries primeres diverses. Cal suposar, doncs, que al menys una part dels àmbits de la Moleta també devien disposar d'altells i pisos superiors.

25. Aquesta circumstància potser es produïa també en el cas del conjunt A4/A5. No hi ha dubte que durant el primer Ferro aquests dos espais conformen un àmbit únic. Tot i que el mur que divideix actualment A4 i A5 no és del primer moment ocupacional, considerem prou viable la possible existència d'un muret divisor interior durant aquest primer Ferro que estaria situat una mica més al nord que el que actualment separa els dos espais, i que potser tindria un caràcter més perible que la resta. Aquest muret hauria desaparegut com a conseqüència de les reformes intenses que aquesta zona experimenta durant el període ibèric. Això explicaria l'existència de dues llars de foc antigues situades molta prop una de l'altra, una en A4 i una altra en A5.

dels murs longitudinals compartits amb els àmbits situats a banda i banda, el tram de muralla posterior fa les funcions de costat llarg i la façana el de costat curt.

No disposem de gaires exemples d'aquesta mena d'àmbits, ja que l'assentament ha conservat molt malament aquests punts en concret. L'àmbit 67 (A67) és el més representatiu d'aquesta tipologia d'habitacions, i sortosament també l'àmbit més ben conservat i més ben estudiat de tot el jaciment. Molt possiblement també cal adscriure a aquesta categoria d'habitacions els conjunts A69/A70 i A63/A68, tots dos malauradament en un estat de conservació certament deplorable. Tots aquests exemples es troben en l'extrem nord de l'assentament: el cantó sud no ha proporcionat evidències d'estructures similars. La raó és clara: la raó de ser de les característiques singulars d'aquests edificis es deu, en gran mesura en la posició peculiar que ocupen en relació al tram de muralla que els serveix de mur de fons. De manera molt clara, aquests àmbits han de ser construïts d'aquesta manera en funció del fet que aquest mur de fons presenta un arc més acusat que la resta d'espais, on el mur de fons presenta una forma molt més lineal i recta. Al sector nord això succeeix, però en el sud no arriba a produir-se.

Pel que fa a l'extrem sud-oest del grup superior d'àmbits, fins a tocar la ZAP, la suposada muralla comença a efectuar la corba de tancament, corba, però que finalitza precisament degut a l'existència del carreró ZAP. Així i tot, s'observa que la poca curvatura que experimentava el mur de fons d'aquests habitacions ja va provocar que les habitacions comencessin a adoptar plantes més trapezoïdals, adaptades a la incipient curvatura, dinàmica que s'estroneja a causa de la finalització sobtada d'aquest traçat. Pel que fa al sector sud-est, considerem que l'acumulació successiva d'estructures ha disfressat força l'aspecte original d'aquesta zona. La dinàmica constructiva del conjunt d'àmbits entre A53 i A19 indica una tendència a l'edificació d'àmbits de planta rectangular, en funció d'un traçat de la muralla igualment lineal. A continuació d'A19 trobem el conjunt A18/ES1, que des del nostre punt de vista respon al programa de reconstrucció realitzat en època ibèrica. Les poques evidències estratigràfiques disponibles, la inexistència aparent d'estructures corresponents a la primera fase i la pròpia construcció d'ES1 ens porta a pensar que durant la primera fase d'ocupació aquest sector podria haver estat força lliure de construccions, o bé que aquestes foren completament arrasades amb anterioritat a la construcció del graner sobre-elevat.

Sigui com sigui, totes aquestes evidències, és a dir, la tendència constructiva dels àmbits d'aquest sector sud-est, la necessitat que ZAP disposi d'una amplada regular al llarg de tot el seu recorregut i l'evidència que el tram de muralla situat en la part posterior no està construït amb la mateixa tècnica que la muralla original del jaciment i per tant podria ser un nou element fals, ens porta a proposar que la tendència general de construcció continuaria en sentit sud. La muralla real del jaciment durant aquest primer moment (documentada amb seguretat fins a l'alçada d'A19/A31) continuaria el seu traça de forma força

lineal, efectuant un lleuger descens de cota amb l'objectiu d'encerclar el conjunt d'habitacions del Barri Extrem Occidental. En funció de tot això s'entén que en aquesta zona no localitzem àmbits similars pel que fa a la seva planta a A67: la forma de la muralla és en aquesta zona completament lineal. En tot cas, hauríem de trobar-los més cap al sud, en el punt on la muralla tombaria en sentit oest per tal d'encerclar el barri inferior, però aquesta zona, malauradament, presenta un estat d'arrasament pràcticament total.

Aparentment, la tendència clarament trapezoïdal d'aquesta mena d'habitacions comporta d'alguna forma, en funció d'uns raonaments que evidentment desconeixem, la necessària compartimentació interior de l'edifici. La tendència inicial sembla ser la de dividir aquests àmbits en dues habitacions en funció de la construcció d'un mur central més o menys paral·lel als murs llargs de l'edifici. Les poques evidències existents en A67 i possiblement també en el conjunt A63/A68 apunten en aquesta direcció. Posteriorment, però, es detecten possibles reformes interiors que comporten l'augment de la concreció física d'aquesta subdivisió interna bàsica inicial. A67 és l'únic exemple disponible d'aquesta eventual circumstància. Aparentment, durant aquesta mateixa primera fase d'ocupació es du a terme la construcció d'unes façanes interiors (envans) que tanquen les dues cambres interiors i defineixen de manera molt més clara la zona de vestíbul. La localització d'una gran llar de foc arrodonida en la sala B i la seva forma circular deixen ben clar la seva funció de cambra domèstica. Una llar de foc de dimensions menors i més irregular en la zona de vestíbul podria correspondre a una àrea de processament o treball domèstic indeterminat, mentre que la inexistència de cap llar i les dimensions menors de l'àmbit C fan pensar en una àrea de magatzem.

Independentment del tipus de planta que presentin els diversos àmbits, els paviments són similars en tots els casos. Els paviments d'aquesta primera fase són habitualment prims, tot i que amb lleugeres variacions: mentre que en alguns casos poden arribar als 0,15-0,20 m de potència, en d'altres es limiten pràcticament a un condicionament general, anivellant les concavitats i imperfeccions pròpies de la roca mare natural. Les llars de foc associades, de les quals n'hem parlat anteriorment, segueixen la mateixa tònica i així, en la majoria dels àmbits, es disposen pràcticament al damunt mateix d'aquesta roca mare. Els paviments de la primera edat del Ferro es realitzen sistemàticament a la Moleta amb una argila d'un color groguenc clar, fina, depurada, que en alguns casos es barreja amb calç, fet que no tan sols aporta higiene als espais interiors sinó, sobretot, duresa i perdurabilitat als nivells de circulació. En els casos que per tal de fer habitable una zona calia anivellar el terreny degut al pendent natural que presentava la roca en el punt d'inici dels vessants del turó, els constructors van afegir, posteriorment a la construcció dels murs delimitadors dels espais, la quantitat necessària d'una barreja de terra vermella granulosa i de fragments menuts de roca per tal d'homogeneïtzar. D'aquesta forma aconseguiren convertir espais irregulars i amb un forta diferència de cota entre la zona de capçalera i la de fons en àmbits plenament habitables i amb un

nivell de circulació completament horitzontal (Gracia, Munilla, Pallarès, 1988). En altres casos, en canvi, es va preferir conservar aquesta diferència de cota, molt possiblement degut a que la voluntat prèvia a la construcció de dividir en dues habitacions l'interior de l'edifici feia innecessari que els paviments d'una i altra disposessin de la mateixa cota. En aquests casos hi apreciem sovint el retall i condicionament de la roca mare per tal d'uniformar les cotes específiques de cada cambra, afegint posteriorment terra allà on era necessari a causa de la irregularitat d'aquesta base rocosa.

Conclusions

El plantejament urbanístic i defensiu general de la Moleta del Remei correspon a un horitzó de la primera edat del Ferro, amb un moment concret d'edificació que molt possiblement cal datar cap a mitjans del segle VII aC. De bon principi es defineix un gran assentament d'aproximadament 2800 m², que a grans trets representa una variant del tradicional poblat tancat d'espai central propi dels darrers moments del Bronze al nord-est de la península Ibèrica. Així, el poblat s'estructura en dos nivells bàsics. La part més alta respon de forma pràcticament canònica al model esmentat, amb un gran espai central aparentment buit al voltant del qual es disposen tot un seguit de grans habitacions rectangulars seriades. Pel cantó oest del jaciment, però, s'aprofitarà una orografia especialment favorable per tal de construir-hi un barri d'habitacions addicional (barri extrem occidental). Aquest fet provocarà una sèrie de circumstàncies destacables, com ara que, a diferència de la major part dels àmbits de l'assentament, les habitacions occidentals (barri occidental) del sector superior del jaciment no es recolzaran directament en la muralla del jaciment sinó en un mur més estret que servirà de paret de fons general dels espais d'aquest barri superior. A més, entre la línia de façanes del barri extrem occidental i el mur de fons del barri occidental superior discorrerà un llarg carrer, el qual pel nord finalitzava molt probablement en la porta d'entrada a l'assentament. Pel que fa a l'extrem sud, aquest carrer enllaçaria encara amb una petita via que comunicava el sector superior amb l'inferior.

Pel que fa al traçat defensiu, aquest respon durant el primer Ferro a uns plantejaments molt senzills. El poblat fou envoltat d'una muralla de doble parament i d'aproximadament uns dos metres d'amplada total. Aparentment no disposava de torres, i no sabem res del sistema d'accés degut a que aquest es troba completament arrasat.

La Moleta del Remei fou abandonada com a conseqüència d'un incendi general al voltant del moment de canvi de segle, és a dir, cap al 600 aC. El jaciment restarà desocupat aproximadament fins a mitjans del segle V aC, moment en que es documenta una primera ocupació ibèrica. Aquesta ocupació aprofità gran part de les estructures arquitectòniques del primer Ferro. A l'antiga muralla se li afegirà, però, una torre de planta quadrada, i pel que fa als grans àmbits de la primera fase en gran mesura es subdividiran en espais de menors dimensions. Molt

possiblement des de bon principi, els nous ocupants ibèrics plantegen la necessitat d'ocupar bona part del gran espai central buit del jaciment on, per exemple, s'edificaran dos dels tres edificis singulars descoberts fins ara. Durant el període ibèric, doncs, és molt possible que la Moleta no disposés d'una gran àrea oberta central com havia gaudit anteriorment, espai que o bé es reduiria o bé, fins i tot, podria haver estat

ocupat del tot per noves edificacions. En definitiva, el poblat ibèric de la Moleta serà en essència una reinterpretació de l'antic gran poblat del primer Ferro, el qual si que responia en gran mesura al vell concepte de l'espai tancat d'espai central.

David Garcia i Rubert

Fig. 1: Situació de la Moleta del Remei i de la resta dels principals assentaments esmentats al text

Fig. 2: Conjunt de les estructures exhumades a la Moleta del Remei. Campanyes 1985-1997

Fig. 3: Estructures arquitectòniques de la Moleta del Remei corresponents al primer Ferro

Fig. 4: Estructures arquitectòniques de la Moleta del Remei emprades durant el període ibèric

Fig. 5: Restitució ideal de la planificació arquitectònica i urbanística de l'assentament durant el primer Ferro

Fig. 6: Tram de la *Muralla Ripoll* recobrint els d'A68

figura 7
S,ha de tornar a passar

Fig. 7: Tram de mur occidental considerat fins ara el tram occidental de la muralla de la Moleta del Remei durant les primeres fases d'habitació

Fig. 8: Sector de la pedrera de la Moleta, en l'extrem nord-oest de l'assentament

Fig. 9: Principals sectors del jaciment esmentats en el text

Fig. 10: Mur compartit per A4 i A5, erigit en època ibèrica amortitzant una antiga estructura de combustió central corresponent a l'àmbit rectangular que ocupava la zona durant el primer Ferro

Bibliografia

Almagro, Beltrán, Ripoll 1954

Almagro, M.; Beltrán, A.; Ripoll, E. (1954): *Prehistoria del Bajo Aragón*, Saragossa, Instituto de Estudios Turolenses.

Álvarez, Bachiller 1982

Álvarez, A.; Bachiller, J.A. (1982): "Urbanismo prerromano en tierras de Caspe", a *Bajo Aragón-Prehistoria*, IV, Casp, pp. 61-79.

Asensio *et alii* 1994-96

Asensio, D.; Belarte, M.C; Ferrer, C.; Noguera, J.; Sanmartí, J.; Santacana, J. (1994-96): "El poblament de les comarques del curs inferior de l'Ebre durant el Bronze Final i la Primera Edat del Ferro", a *Actes de la Taula Rodona sobre Models d'ocupació, transformació i explotació del territori entre el 1600 i el 500 a.n.e. a la Catalunya meridional i zones limítrofes de la depressió de l'Ebre*, Gala, 3-5, pp. 301-318.

Beltrán 1962

Beltrán, A. (1962): "Dos notas sobre el poblado hallstático del Cabezo de Monleón: I. La planta. II. Los Kernoi", a *Caesaraugusta*, 19-20, pp. 7-10.

Beltrán 1980

Beltrán, A. (1980): *Atlas de prehistoria y arqueología aragonesas*, Saragossa.

Beltrán 1984

Beltrán, A. (1984): "Las casas del poblado de la primera edad del hierro del Cabezo de Monleón (Caspe)", a *Boletín del Museo de Zaragoza*, 3.

Beltrán, Álvarez 1987

Beltrán, A.; Álvarez, A. (1987): "Una comprobación de las excavaciones del poblado del Bronce Final y de la I Edad del Hierro del Cabezo de Monleón, Caspe (Zaragoza)", a *Museo de Zaragoza-Boletín*, 6, pp. 59-69.

Bosch Gimpera 1931

Bosch Gimpera, P. (1931): "Les investigacions de la Cultura Ibérica al Baix Aragó", a *l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 7, 1921-1926 (1931), pp. 72-80.

Eiroa 1982

Eiroa, J.J. (1982): *La Loma de los Brunos y los Campos de Urnas del Bajo Aragón*, Saragossa

Eiroa 1985

Eiroa, J.J. (1985): "Los inicios del hábitat permanente en la comarca de Caspe", a *Bajo Aragón Prehistoria*, V, Casp, pp. 105-119.

Garcia i Rubert 2003

Garcia i Rubert, D. (2003): "El yacimiento de la Primera Edad del Hierro de Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià, Catalunya) y el proceso de iberización en el curso del río Senia y áreas limítrofes", a *actes del Encuentro de Jóvenes Investigadores sobre Bronce Final y Hierro en la Península Ibérica*, organitzat per la Fundació Duques de Soria. Facultat de Geografia i Història, Universitat de Salamanca (en premsa)

Garcia i Rubert, Gracia, Moreno 2003

Garcia i Rubert, D.; Gracia Alonso, F.; Moreno

- Martínez, I. (2003): "El jaciment de la primera edat del Ferro de Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, Montsià). Balanç de les campanyes d'excavació realitzades entre els anys 1997 i 2003". A Actes del XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà "Món Ibèric als Països Catalans. Homenatge a Josep Barberà". Puigcerdà, 14 a 16 de novembre de 2003. (en premsa).
- Garcès, Junyent 1989a
Garcès, I.; Junyent, E. (1989a): "El poblado fortificado de los Campos de Urnas tardíos en Els Vilars, Arbeca, Lleida", a XIX Congreso Nacional de Arqueología, 2, pp. 329-339.
- Garcès, Junyent 1989b
Garcès, I.; Junyent, E. (1989b): "Fortificación y defensa en la Primera Edad del Hierro. Piedras hincadas en els Vilars", a Revista de Arqueología, 93, Madrid, pp. 38-49.
- Garcès et alii 1991
Garcès, I.; Junyent, E.; Lafuente, A.; López, J.B. (1991): "El sistema defensivo de Els Vilars (Arbeca, les Garrigues)", a Fortificacions-La problemàtica de l'ibèric ple (segles IV-III aC). Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica, Manresa, 6-9 de desembre de 1990, Manresa, 1990, pp. 183-197.
- Garcès et alii 1994
Garcès, I.; Junyent, E.; Lafuente, A.; López, J.B. (1994): "L'habitat dans la moyenne vallée du Segre au Premier Age du Fer. Le cas du village fortifié de Els Vilars (Arbeca, Lleida)", a XXIV Congrès Préhistorique de France (Carcassonne, 26-30 de septembre de 1994), resum de les comunicacions.
- Genera 1985
Genera, M. (1985): "Nuevos yacimientos de las poblaciones de los Campos de Urnas en la cuenca inferior del Ebro", a Congreso Nacional de Arqueología, XVII, pp.317-331.
- Genera 1986
Genera, M. (1986): "Els pobles dels Camps d'Urnes al sud de Catalunya: l'establiment del Puig Roig (el Masorig, Priorat)", a tribuna d'Arqueologia 1985-86, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, pp. 53-61.
- Genera 1987
Genera, M. (1987): "Notas sobre el urbanismo y elementos de construcción en asentamientos preibéricos del Sudeste de Catalunya: el Puig Roig del Roget, el Masroig", a Congreso Nacional de Arqueología, XVIII, pp. 651-660.
- Gracia, Munilla 1993
Gracia, F.; Munilla, G. (1993): "Estructuración cronocupacional del poblamiento ibérico en las comarcas del Ebro", a Laietania, 8, Mataró, pp. 209-255.
- Gracia, Munilla, Garcia i Rubert 2000a
Gracia, F.; Munilla, G.; Garcia i Rubert, D. (2000a): "Moleta del Remei (Alcanar, Montsià, Tarragona). Balance de la investigación 1985-1997", a XXII Col·loque pour l'étude de l'Age du fer, Girona, 1998. Sèrie Monogràfica 19, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona, pp. 59-71.
- Gracia, Munilla, Garcia i Rubert 2000b
Gracia, F.; Munilla, G.; Garcia i Rubert, D. (2000b): "Patrimonio y docencia (I). Proyecto de conservación y difusión del poblado ibérico de la Moleta del Remei", a Revista de Arqueologia, n° 231, juliol de 2000, pp. 6-14.
- Gracia, Munilla, Garcia i Rubert 2000c
Gracia, F.; Munilla, G.; Garcia i Rubert, D. (2000c): "Patrimonio y docencia (II). Hipertexto Multimedia Cultura Ibérica", a Revista de Arqueologia, n° 232, agost de 2000, pp. 6-13.
- Gracia, Munilla, Pallarès 1988
Gracia, F.; Munilla, G.; Pallarès, R. (1988): *La Moleta del Remei. Alcanar-Montsià. Campañas 1985-1986*. Publicacions de la Diputació de Tarragona, 174 pp.
- Guerin 1999
Guerin, P. (1999): "Hogares, molinos, telares... El Castellet de Bernabé y sus ocupantes", a Arqueología Espacial, 21, pp. 85-99.
- Maluquer de Motes 1983
Maluquer de Motes, J. (1983): *El poblado paleibérico de La Ferradura, Ulldecona (Tarragona)*, a PIP, Programa de Investigaciones Protohistóricas, VII, CSIC-Universitat de Barcelona, 32 pp.
- Maluquer de Motes et alii 1986
Maluquer de Motes, J.; Huntingford, E.; Martín, R.; Rauret, A.M^a; Pallarés, R.; Vilà, M^a del V. (1986): *Arquitectura i urbanisme ibèrics a Catalunya*. Institut d'Arqueologia i Prehistòria, Programa d'Investigacions Protohistòriques, Universitat de Barcelona, 104 pp.
- Mascort, Sanmartí, Santacana 1991
Mascort, M.; Sanmartí, J.; Santacana, J. (1991): *El jaciment protohistòric d'Aldovesta (Benifallet) i el comerç fenici arcaic a la Catalunya meridional*, Ed. Diputació Provincial de Tarragona, Tarragona, 59 pp.
- Maya 1990
Maya, J. L. (1990): "Primera Edad del Hierro", a *Historia de España, I: Desde la prehistoria hasta la conquista romana (siglo III aC)*, Barcelona, Ed. Planeta, pp. 296-377.
- Maya 1992-93
Maya, J.L. (1992-93): "El Bronce Final-Hierro Inicial en la zona norte del valle del Ebro", a *Bajo Aragón-Prehistoria*, IX-X, 1986, Casp-Saragossa, pp. 7-50.
- Mazo et alii 1987
Mazo, C.; Montes, L.; Rodanés, J.M.; Utrilla, P. (1987): *Guía Arqueológica del valle del Matarraña*, Saragossa, Diputación General de Aragón.

Moret 1996

Moret, P. (1996): *Les Fortifications ibériques. De la fin de l'âge du bronze à la conquête romaine*. Collection de la Casa de Velázquez, 56, Madrid, 642 pp.

Moret 2000

Moret, P. (2000): "Les fortifications du premier Âge du fer dans le nord-est de l'Espagne et en Languedoc Occidental: éléments pour une confrontation", a Actes du colloque International de Carcassonne: *Mailhac et le Premier Âge du fer en Europe Occidentale*. Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, 7, pp. 73-81.

Moret 2002

Moret, P. (2002): "Les fortifications ibériques complexes. Questions de tracé et d'unité de mesure", a Moret, P.; Quesada, F. (Eds.): *La guerra en el mundo ibérico y celtibérico (ss. VI-II a. De C.)*, Collection de la Casa de Velázquez, 78, Madrid, pp. 189-215.

Oliver 1993

Oliver Foix, A. (1993): "La problemática de la interpretación funcional del Ibérico Antiguo en el Puig de la Misericòrdia, Vinaròs", a Actas del XXII Congreso Nacional de Arqueología, Vigo, pp.257-261.

Oliver 1994

Oliver Foix, A. (1994): *El poblado ibérico del Puig de la Misericòrdia de Vinaròs*. Associació Cultural Amics de Vinaròs, Vinaròs, 241 pp.

Oliver, Gusi 1995

Oliver, A; Gusi, F. (1995): *El Puig de la Nau. Un hàbitat fortificat ibèric en el àmbit mediterraneu peninsular*, Monografies de Prehistòria i Arqueologia Castellonenques, 4, SIAP, Castelló, 359 pp.

Pellicer 1959

Pellicer, M. (1959): "Zaforas. Nuevo yacimiento con cerámica excisa en Caspe", a Congreso Nacional de Arqueología, V, Saragossa, pp. 138-156.

Pellicer 1985

Pellicer, M. (1985): "Primeros ensayos urbanos en la comarca de Caspe", a Bajo-Aragón-Prehistoria, V, Casp, pp. 121-129.

Pérez, Cabré 1929

Pérez, L.; Cabré, J. (1929): Excavaciones en el Roquizal del Rullo (Fabara) provincia de Zaragoza, a Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antingüedades, Madrid

Pericot 1962

Pericot, L. (1962): "Memoria de las actividades del Servicio de Investigaciones Arqueológicas de la Diputación provincial de Barcelona: Edad del Hierro", a Noticiario Arqueológico Hispánico, VI, Cuadernos 1-3, Madrid (1964), Ministerio de Educación Nacional, pàg. 288, fig. 3.

Rovira, Santacana 1982a

Rovira, J.; Santacana, J. (1982a): *El yacimiento de la Mussara (Tarragona). Un modelo de asentamiento pastoril en el Bronce Final de Catalunya*, Monografies Arqueològiques, 2, Barcelona.

Rovira, Santacana 1982b

Rovira, J.; Santacana, J. (1982b): "Protourbanismo y asentamientos de la Edad del Bronce en Cataluña", a Informació Arqueològica, 38, Barcelona, pp. 26-35.

Ruiz Zapatero 1985

Ruiz Zapatero, G. (1985): *Los Campos de Urnas del NE de la Península Ibérica*, Madrid.

Sanmartí 1984

Sanmartí, E. (1984): "Observaciones acerca del poblado ibérico de San Antonio de Calaceite en relación a su funcionalidad rectora en el poblamiento de su área de influencia", a Arqueología Espacial, 4, Seminario de Arqueología y Etnología Turolense-Colegio Universitario de Teruel, Terol, pp. 161-171.

Sanmartí et alii 2000

Sanmartí, J; Belarte, M.C.; Santacana, J.; Asensio, D.; Noguera, J. (2000): *L'assentament del Bronce Final i primera edat del ferro del Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre)*, a Arqueomediterrània, 5, 244 pp.